

لینک نتیجه مشابهت‌یابی:

طراحی مدل همگرایی ملی اقوام در ایران^۱

نوع مقاله: پژوهشی

* معصومه محمدرحیمی

** امیر هوشنگ میرکوشش

*** احمد اشرفی

E-mail: m_rahimi6@yahoo.com

E-mail: amkooshesh@gmail.com

E-mail: a_ashrafi12@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱/۳۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۸/۶

چکیده

همگرایی ملی یکی از عوامل اصلی پایداری نظام‌های سیاسی و اجتماعی و یکی از اهداف و حوزه‌های اصلی جامعه‌پذیری سیاسی در همه‌ی نظام‌های سیاسی است که نقش اساسی در ثبات حاکمیت و همچنین توسعه و پیشرفت ملت‌ها در فضای کشور خود و حتی فراتر از آن در محیط بین‌المللی را دارد. پژوهش حاضر با بهره‌گیری از روش تئوری داده‌بنیاد و با هدف دستیابی به مدلی برای همگرایی ملی اقوام در ایران متناسب با مقتضیات کشور اجرا شده است. برای این منظور، طی برگزاری مصاحبه‌های اکتشافی با ۱۴ نفر از خبرگان علمی و اجرایی کشور، مدل همگرایی ملی اقوام در ایران طراحی شد. مدل طراحی شده شامل پنج بعد اصلی «شرایط علی بروز همگرایی اقوام»، «بستر شکل‌گیری همگرایی اقوام»، «راهبردهایی برای همگرایی اقوام»، «عوامل مداخله‌گر در همگرایی اقوام» و «پیامدهای همگرایی اقوام» می‌شود که هر یک از آنها، ابعاد، اجزا و عناصر تشکیل‌دهنده‌ی همگرایی ملی اقوام را نشان می‌دهد.

کلید واژه‌ها: همگرایی ملی، سیاستگذاری، قوم‌گرایی، اقوام ایران.

۱. مقاله مستخرج از رساله دکتری گروه علوم سیاسی با عنوان «طراحی مدل همگرایی ملی اقوام در ایران» در دانشگاه آزاد اسلامی واحد شاهرود در سال ۱۳۹۸ می‌باشد.

* دانشجوی دکتری، گروه علوم سیاسی، واحد شاهرود، دانشگاه آزاد اسلامی، شاهرود، ایران

** استادیار گروه علوم سیاسی، واحد شاهرود، دانشگاه آزاد اسلامی، شاهرود، ایران، نویسنده‌ی مسئول

*** استادیار گروه تاریخ، واحد شاهرود، دانشگاه آزاد اسلامی، شاهرود، ایران

مقدمه و بیان مسأله

با گسترش کشمکش‌های قومی و افزایش اهمیت آن در سیاست بین‌الملل در طول دو دهه ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ میلادی، مسأله‌ی قومیت و ناسیونالیسم در شاخه‌های گوناگون علوم اجتماعی و سیاسی دارای اهمیت گردید که حاصل آن در محافل علمی و حکومتی جهان، مطالعات گسترده در خصوص اقوام به‌منزله‌ی گروه‌های مختلف زبانی، مذهبی و نژادی در فعالیتهای سیاسی و نیز کشمکش سیاسی و نظامی آنها با دولت مرکزی بوده است (دیوسالار، ۱۳۸۷: ۲). بر این مبنا قومیت به‌مثابه خودآگاهی سیاسی گروه‌های مختلف زبانی، مذهبی و نژادی در یک سرزمین نسبت به هویت خود و نیز تفاوت قائل شدن میان خود و سایر گروه‌های ساکن در همان منطقه قلمداد شده است (برزگر و همکاران، ۱۳۹۸: ۴۳۶). سرزمین پهناور ایران با گذشته‌ای کهن، وارث فرهنگ و تمدنی فراگیر است که در طول هزاران سال گستره‌ای از تنوعات زبانی، مذهبی، گویش‌ها، آداب و عادات و مناسک و غیره را با انعطاف و تساهل فراوان به وجود آورده است و گروه‌های مذهبی - زبانی متعدد طی قرن‌ها در کنار هم زیسته و تجربیات تاریخی و میراث فرهنگی واحدی را کسب کرده‌اند (افضلی و ضرغامی، ۱۳۸۸: ۷۸). ایرانیان در زمینه‌ی پیشینه‌ی تاریخی و میراث سیاسی تداوم تاریخی داشته و از دیرزمان دارای دولت و مرزهای خاص بوده‌اند که تاریخی طولانی برای این سرزمین رقم زده است، بررسی پیشینه‌ی گروه‌های قومی در ایران نشان از بومی بودن این اقوام داشته و آنان بخش جدا ناشدنی از سرزمین، دولت و جامعه ایران به شمار می‌آیند، هیچ‌یک از اقوام ایرانی که به لحاظ مذهب، لهجه و زبان یا نژاد دارای ویژگی‌های متفاوت هستند بر یکدیگر برتری نداشته و در واقع دولت ایران در طول تاریخ هیچ‌گاه دولت قوم‌محور نبوده و گروه‌های گوناگون و اقوام ایرانی در سرنوشت سیاسی آن مشارکت فعال داشته‌اند (احمدی، ۱۳۹۶: ۱۱۳). اگرچه بخش مهمی از جریان‌ها و بحران‌های قومی ایران در سده‌ی اخیر محدود به برخی لایه‌های اجتماعی و در بیشتر موارد در راستای بازی‌های ژئوپلیتیک قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای بوده است، موقعیت ژئوپلیتیک ایران باعث شده این جریان‌ها هیچ‌گاه به کلی خاموش نشده و در چارچوب جریانی هوشمند به پیگیری اهداف خود ادامه دهند (عبدی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۳۸)؛ اما عمدتاً دو تحول اساسی یکی در حوزه‌ی سیاسی و دیگری در حوزه‌ی روشنفکری سبب تسری مفهوم قومیت به منطقه‌ی خاورمیانه و خصوصاً ایران گردیده است. در حوزه‌ی سیاسی سقوط امپراتوری‌های چندملیتی نظیر اتحاد جماهیر شوروی سابق و کشورهای

چند قومی همچون یوگسلاوی از یک سو و رشد گرایش‌های قومی در غرب و جهان سوم از سوی دیگر و در حوزه‌ی روشنفکری نیز محبوبیت مکتب پسامدرن و تمایل آن به زیر سؤال بردن بسیاری از مفاهیم و میراث‌های کلی عصر مدرنیته از جمله هویت، ملت، ناسیونالیسم و تلاش برای شالوده شکنی آنها باعث توجه محققان به مفاهیمی چون شهروندی، گروه‌های قومی، هویت و نظایر آن شد (احمدی، ۱۳۷۸: ۱۶). ایران کشوری متنوع و مرکب از اقوام و خرده‌فرهنگ‌های گوناگون است که سه متغیر دولت، نخبگان سیاسی و نیروهای بین‌المللی عوامل عمده‌ی سیاسی شدن قومیت‌ها و ظهور گرایش‌های سیاسی محلی‌گرا بوده‌اند. از دوران پهلوی اول، به دلیل تمایل به ایجاد یک دولت بوروکراتیک و مدرن به‌مثابه محور وحدت ملی و نوگرایی و با الهام از اندیشه دولت‌سازی در اروپا، دولت نقش محوری را در ایجاد نیروهای قدرتمند مرکزگرای ایفا کرد (جهانیان و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۰۹). روشنفکران و نخبگان سیاسی، انحصار قدرت در دولت جدید را نمی‌پذیرفتند؛ بنابراین در طول مبارزات خود علیه دولت مدرن تمرکزگرا و اقتدارطلب بر سر کسب قدرت، در تلاش برای شکل دادن به هویت قومی و سیاسی کردن مسائل زبانی - مذهبی نقشی اساسی ایفا کردند. نیروهای بین‌المللی نیز با حمایت فکری، سیاسی و مادی زمینه‌ی طرح گرایش‌های قومی در میان گروه‌های مختلف اقلیت در ایران را فراهم و آن را تقویت کردند (احمدی، ۱۳۷۸: ۲۲). با ورود به قرن بیستم و تحت تأثیر فضای گفتمان سیاسی بین‌المللی و دیدگاه‌های لیبرالی و مارکسیستی که نظریه‌ی حق تعیین سرنوشت و خودمختاری را رواج می‌دهند و با توجه به نقش حیاتی روشنفکران بومی در محیط داخلی و قدرت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی در شکل دادن به گرایش‌های خودمختاری در ایران، لزوم شناخت عوامل مؤثر در همگرایی ملی اقوام ضرورت می‌یابد. همگرایی ملی در این معنا یکی از عوامل اصلی پایداری نظام‌های سیاسی و اجتماعی است و یکی از اهداف و حوزه‌های اصلی جامعه‌پذیری سیاسی در همه‌ی نظام‌های سیاسی در نظر گرفته می‌شود که نقش اساسی در ثبات حاکمیت و تداوم ملت و هم‌چنین توسعه و پیشرفت ملت‌ها در فضای کشور خود و حتی فراتر از آن در محیط بین‌المللی دارد. این مفهوم در تاریخ اندیشه‌ی علوم اجتماعی، سیاسی و انسانی به معنای هماهنگی میان اجزای تشکیل‌دهنده‌ی کل نظام اجتماعی بوده است. همگرایی ملی فرایند و سازوکاری است که قسمت‌ها و بخش‌های مختلف با عناصر متفاوت یک جامعه را به درون یک کلیت وارد می‌کند (قیصری و حسینی، ۱۳۹۲: ۷۶). همگرایی ملی دارای مفهومی دوسویه است که بر تمایزات و

اشتراکات، توأمان دلالت دارد. از یک سو با تأکید بر اشتراکات، افراد گرد آمده در فضای سرزمینی را پیرامون محوری واحد همبسته و متحد می‌سازد و از سوی دیگر آنان را از یکدیگر باز می‌شناساند (منافزاده کهریز، ۱۳۹۳). در همین راستا، این مطالعه در نظر دارد تا ضمن ارائه بازتعریفی از مفهوم همگرایی ملی، به دلیل وجود معیارهای متفاوت در تعریف آن و نیز ارتباط نزدیک آن با مفاهیم همبستگی، انسجام، وفاق، ادغام و اتحاد، به شناسایی و واکاوی ابعاد، مفاهیم و سنجه‌های همگرایی ملی با بهره‌گیری از روش کیفی بپردازد و ضمن تعیین ارتباطات بین ابعاد این مدل، در نهایت الگوی آن را ترسیم کند. لذا می‌توان اظهار داشت که مسأله اصلی این پژوهش، ترسیم مدل یا چارچوبی برای همگرایی ملی اقوام در ایران است و در پی پاسخگویی به این سؤال اصلی است که مدل همگرایی ملی اقوام در ایران چگونه باید باشد؟ برای نیل به پاسخ چند پرسش فرعی به شرح زیر مورد بررسی واقع می‌شوند:

مقوله اصلی مدل همگرایی ملی اقوام در ایران کدام است؟

شرایط علی مؤثر بر همگرایی ملی اقوام در ایران چیست؟

زمینه‌ی (بستر) مؤثر در همگرایی ملی اقوام در ایران چیست؟

شرایط مداخله‌گر در طراحی مدل همگرایی ملی اقوام در ایران کدام است؟

راهبردهای مؤثر در دستیابی به همگرایی ملی اقوام در ایران چیست؟

مبانی و چارچوب نظری

از آنجا که قومیت موضوعی گسترده است و بحث پیرامون آن در ابعاد گوناگون مطرح می‌شود، مباحث نظری پیرامون آن نیز به همین گونه گسترده است؛ بنابراین می‌توان این گونه بحث‌ها را در سه حوزه‌ی مجزا بررسی کرد: الف) بحث‌های نظری و مفهومی درباره‌ی مفهوم قوم و قومیت، دیدگاه‌های گوناگون درباره‌ی تعریف آنها و نیز چگونگی پیدایش قوم، گروه قومی و در نهایت قوم‌گرایی که می‌توان از دیدگاه‌های ذات‌گرا - ازلی‌گرا نام برد. دیدگاه نخست که پدیده‌هایی چون ملت و گروه قومی را امری طبیعی و کهن می‌داند خود به دیدگاه‌های طبیعت‌گرا و زیست‌شناسانه تقسیم می‌شود. از نظر این دیدگاه‌ها، شکل‌گیری گروه قومی و ملت از فرآیندهای طبیعی و ارتباطات خویشاوندی اولیه سرچشمه می‌گیرد و بنابراین گرایش‌های ناسیونالیستی و قوم‌گرایانه پدیده‌ای طبیعی و کهن و هماهنگ با فطرت بشری هستند. در برابر آن، دیدگاه مدرنیسم که خود به گرایش‌های گوناگونی چون نخبه‌گرایان، مارکسیست‌ها و

غیرمارکسیست‌ها تقسیم می‌شوند که پدیده‌هایی چون ملت و گروه قومی و به‌ویژه احساسات ناسیونالیستی و قوم‌گرایانه را ذاتی و ازلی نمی‌دانند و پیشینه‌ی کهنی برای آنان متصور نمی‌شوند، ب) نظریه‌های گوناگون مربوط به سیاسی شدن مسائل قومی و به عبارت دیگر علل پیدایش پدیده‌ی قوم‌گرایی، ناسیونالیسم قومی و یا بسیج قومی که به نظریه‌های اقتصادی - سیاسی (شامل: نظریه‌ی بسیج منابع، نظریه‌ی رقابت نخبگان و نظریه‌ی گزینش عقلایی) و نظریه‌های روانشناسانه (شامل: نظریه‌ی بی‌اعتمادی تاریخی، نظریه‌ی ذهنیت قربانی بودن، نظریه‌ی محرومیت نسبی و نظریه‌ی رهبران تفرقه‌افکن) تقسیم‌بندی می‌شوند، ج) دیدگاه‌های نظری درباره‌ی شیوه‌های برخورد با پدیده‌ی قوم‌گرایی و پایان دادن به کشمکش‌های قومی که می‌توان آن را به پنج مقوله تقسیم‌بندی کرد: ۱- ساختار اجتماعی و توسعه اقتصادی که دولت را عاملی مؤثر در ساختار اجتماعی و توسعه‌ی اقتصادی محسوب می‌کند و تأثیر سیاست‌های دولت بر مسأله‌ی قومیت و گروه‌های قومی را تحت بررسی قرار می‌دهد. ۲- کثرت‌گرایی فرهنگی که به دیدگاه‌های ماکیاولی در مورد دولت اشاره دارد. در این دیدگاه، دولت ابزار سلطه‌ی گروهی بر گروه دیگر تلقی می‌شود و بر نقش آن در کنترل و نظارت بر کشمکش قومی تأکید می‌کند. ۳- نظریه‌ی رقابت بر سر منابع که تا حدی با کثرت‌گرایان فرهنگی اشتراک دیدگاه دارند، اما بیشتر دولت و قدرت سیاسی آن را به مثابه موضوع رقابت شدید میان گروه‌های قومی بررسی می‌کنند. ۴- نظریه‌ی رقابت نخبگان و بسیج نخبگان که دولت را کانون سیاسی قدرت و تصمیم‌گیری می‌دانند و بیشتر متوجه پیچیدگی و تغییرپذیری فرآیند سیاسی و دستگاه اداری در دولت است. ۵- نظریه‌ی مدیریت کشمکش قومی که دولت را سازوکار مناسبی برای به حداقل رساندن کشمکش و خشونت قومی از طریق میانجیگری می‌داند و نقش آن در فراهم ساختن زمینه‌ی داوری منصفانه میان گروه‌های رقیب را بررسی می‌کند (احمدی، ۱۳۹۶: ۳۳).

بررسی کوتاه بحث‌های نظری مربوط به دو حوزه‌ی نخست، یعنی دیدگاه‌ها و نظریه‌های گوناگون مربوط به ریشه‌های پیدایش قومیت و دلایل سیاسی شدن اختلاف‌ها و تفاوت‌های قومی نشان‌دهنده‌ی رابطه‌ی بی‌چون و چرای بحث‌های نظری طرح شده است و به‌ویژه این‌که بدون درک علل پیدایش پدیده‌های قومی و سیاسی شدن آن، نمی‌توان به رهیافت ایجاد همگرایی میان قومیت‌ها و هم‌چنین قومیت و حکومت در کشور دست یافت.

جهت جلوگیری از تداعی معانی مختلف، از برخی مفاهیم به کار رفته در پژوهش

حاضر، ابتدا به ارائه‌ی تعریف نظری پرداخته می‌شود. در این تحقیق مفاهیم مرتبط با مباحث قومی و ملی که به‌منظور طراحی مدل همگرایی ملی در میان اقوام، دارای کاربرد است، تعریف می‌شوند.

گروه‌های قومی: گروهی با سنت فرهنگی مشترک و احساس هویتی که آن را در کسوت گروهی فرعی از جامعه‌ای بزرگتر مشخص می‌کند. اعضای گروه‌های قومی از لحاظ ویژگی‌های خاص فرهنگی از سایر اعضای جامعه‌ی خود متمایز هستند (کریمی، ۱۳۸۷: ۱۸).

قوم‌گرایی یا ناسیونالیسم قومی: نوعی فعالیت سیاسی که بر محور گروه قومی و در جهت تحقق خواسته‌های آن صورت گیرد (احمدی، ۱۳۹۶: ۳۶).

اقوام ایرانی: گروه‌های برخوردار از ویژگی‌های متفاوت نژادی، زبانی و دینی که از روزگاران کهن در ایران بسر می‌برده‌اند و در موارد بسیاری چون فرهنگ و آداب و رسوم و زبان ملی، با سایر ایرانیان اشتراک دارند. تجربه‌ی تاریخی و مراودات اقتصادی و اجتماعی نیز، آنها را با سایر ایرانیان پیوند می‌دهد و در آنها حس وابستگی به ایران برتر از حس وابستگی به محل یا فرهنگ محلی است (احمدی، ۱۳۹۶: ۳۶).

سیاستگذاری قومی: مجموعه‌ی سیاست‌هایی است که از طریق آن می‌توان تعاملات و روابط میان اقوام و دولت و مجموعه‌ی حاکمیت از یک‌سو و روابط میان اقوام با یکدیگر و با بدنه‌ی جامعه‌ی ملی از سوی دیگر را تنظیم و تحت قاعده و نظم درآورد و متناسب و همسو با سایر سیاست‌های کلان موجود تغییر داد (چلبی، ۱۳۷۵: ۱۴).

همگرایی: همگرایی به لحاظ مفهومی عبارت است از تقریب و نزدیک شدن افراد به سمت نقطه‌ای مشخص که معمولاً هدف مشترک آنان شناخته می‌شود (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۳۷۳).

همگرایی ملی: همگرایی ملی، یکی از عوامل اصلی پایداری نظام‌های سیاسی و اجتماعی و یکی از اهداف و حوزه‌های اصلی جامعه‌پذیری سیاسی در همه‌ی نظام‌های سیاسی است که نقشی اساسی در ثبات حاکمیت و تداوم ملت و هم‌چنین توسعه و پیشرفت ملت‌ها در فضای کشور خود و حتی فراتر از آن در محیط بین‌المللی دارد. این مفهوم در تاریخ اندیشه‌ی علوم اجتماعی، سیاسی و انسانی به معنای هماهنگی میان اجزای تشکیل‌دهنده‌ی کل نظام اجتماعی بوده و فرایند و سازوکاری است که قسمت‌ها و بخش‌های مختلف با عناصر متفاوت جامعه را به درون یک کلیت وارد می‌کند (قیصری و حسینی، ۱۳۹۲: ۷۶).

پیشینه پژوهش

جهت آشنایی با پیشینه‌ی تجربی، مطالعات داخلی و خارجی مرتبط با پژوهش حاضر در جدول شماره‌ی ۱ فهرست شده‌اند. مطالعات اشاره شده تا حدودی به سازه‌های اصلی بررسی شده در این تحقیق مرتبط هستند. هرچند هیچ‌یک از آنها (چه مطالعات داخلی و چه مطالعات خارجی)، موضوع تحقیق حاضر را دقیق بررسی نکرده‌اند، اما امکان شناخت ادبیات تحقیق را فراهم ساخته و در سمت‌دهی بینش پژوهشگر بسیار حائز اهمیت بوده است.

جدول ۱: خلاصه اهم پژوهش‌های انجام‌شده

ردیف	پژوهشگر (سال)	عنوان مطالعه	نتایج
۱	دریک (۲۰۱۹)	همگرایی ملی در اندونزی	در این پژوهش به تأثیرات نامساعد تجربیات تاریخی و سیاسی، ابعاد فرهنگ اجتماعی، ابعاد اثر متقابل، ابعاد اقتصادی، الگوهای فضایی، مسؤلیت دولت در قبال تحقق همگرایی ملی و چشم‌انداز همگرایی ملی در اندونزی پرداخته شده است.
۲	بلینو و دریدن پترسون (۲۰۱۹)	روسیه در جست‌وجوی مدل‌های همگرایی ملی و امکان اجرای تجربه‌ی خارجی	این مقاله مشکلات همگرایی ملی را ناشی از ناقص بودن فرآیندهای ملت‌سازی و شکل‌گیری هویت ملی فدراسیون روسیه به منزله‌ی کشوری سیاسی می‌داند. تجزیه و تحلیل انتقادی از تجربه‌ی همگرایی ملی، ملت‌سازی، شکل‌گیری هویت ملی و هم‌چنین شیوه‌های چندفرهنگی مربوط به همگرایی مهاجران به ایالات متحده و روسیه ارائه شده است.
۳	نوردین و همکاران (۲۰۱۸)	همگرایی ملی در محیط مدرسه چندفرهنگی در مالزی	این مطالعه به بررسی تأثیر متغیرهای زمینه‌ای دانش‌آموزان و مدارس منتخب بر همگرایی ملی می‌پردازد. نظرسنجی انجام شده در مورد دانش‌آموزان فرم چهار و فرم پنج نشان داد که همگرایی، یکپارچه نیست بلکه تمایل دارد به سه چهارچوب یا مدل تعبیر شود: جذب، هویت چندگانه و چندفرهنگی.
۴	شاه و ایشاکو (۲۰۱۷)	چالش‌های همگرایی ملی و پاسخ استراتژیک پاکستان	این پژوهش، جنبه‌های نظری مربوط به همگرایی ملی در پاکستان را ترسیم کرده و ارتباط آنها با چالش‌ها و پیامدهای بالقوه برای پاکستان را شناسایی می‌کند. در انتها نیز، پیشنهادهایی برای تقویت همگرایی ملی در کشور پاکستان ارائه شده است.

۵	سلیمی سبحان و همکاران (۱۳۹۴)	بررسی و تحلیل تاریخی عوامل مؤثر بر همگرایی و واگرایی اقوام ایرانی (نمونه پژوهشی: قوم کُرد)	در این پژوهش با بهره‌گیری از روش توصیفی - تحلیلی به دنبال پاسخگویی به این پرسش که چه عواملی در برهه‌های تاریخی بر فرایند هم‌گرایی و واگرایی قوم کرد تأثیرگذار بوده است؟ عواملی نظیر محتوای سیاست‌های قومی، بروز خلأ قدرت در مرکز، اندرکنش نخبگان ملی و محلی، بسترسازی مشارکت سیاسی اقوام و مداخلات خارجی را در همگرایی و واگرایی اقوام مؤثر دانسته‌اند.
۶	بارسلطان (۱۳۹۴)	بررسی عوامل مؤثر بر همگرایی قومیت‌ها با تأکید بر ساختار امنیت کشور ایران	در این پژوهش با رویکرد توصیفی - تحلیلی به شیوه مطالعه کتابخانه‌ای سعی در بررسی عوامل مؤثر بر همگرایی قومی داشته و بر این فرض مبتنی است که برخورد سخت افزارانه، امنیتی و سیاسی با گروه‌های قومی سبب افزایش احساس محرومیت سیاسی و اقتصادی در آنها می‌شود. دولت باید با اتخاذ سیاست‌های خاص، قومیت‌ها را به سوی مشارکت ملی سوق دهد و با مدیریت مناسب و صحیح این تهدیدات را برطرف سازد.
۷	مصرآبادی و همکاران (۱۳۹۴)	تعیین ابعاد هویت ملی - قومیتی و مقایسه ابعاد هویت قومی، ملی و جهانی دانشجویان قومیت‌های مختلف	این پژوهش با هدف تعیین ابعاد هویت قومی و ملی دانشجویان قومیت‌های مختلف دانشگاه شهید مدنی آذربایجان به تحقیق پرداخته و با بهره‌گیری از روش پژوهش علی - مقایسه‌ای یا پس رویدادی به نتایج ذیل دست می‌یابند. به‌طورکلی دانشجویان سه گروه قومی از لحاظ ترکیب نمرات مؤلفه‌های هویت قومی، ملی و جهانی با هم تفاوت دارند.

روش پژوهش

روش‌شناسی این پژوهش نیز در جهت تحقق هدف پژوهش - احصاء مدل علمی و سیستماتیک همگرایی ملی اقوام در ایران - بکار گرفته شده است. در مرحله اول پژوهش یعنی احصاء مدل همگرایی ملی اقوام، پژوهشگر از طریق پژوهش کیفی و اتخاذ رویکرد استقرایی پژوهش خود را شروع کرده است؛ در این رویکرد، مسیر عکس در مقایسه‌ی رویکرد (راهبرد) قیاسی طی می‌شود. پژوهشگر نخست با گردآوری داده‌ها شروع می‌کند و سپس به کمک منطق استقرایی به تعمیم بیشتری درباره‌ی پدیده‌ی تحت بررسی می‌رسد (اسدی‌فرد، ۱۳۹۱: ۱۳۱)؛ بنابراین این مرحله از پژوهش از طریق

روش تئوری داده‌بنیاد انجام می‌پذیرد. داده‌های اولیه برای استراتژی تئوری داده‌بنیاد، داده‌های حاصل از مصاحبه‌های اکتشافی و عمیق با خبرگان علمی و اجرایی کشور است که طبق ۱۶ مرحله‌ی تئوری داده‌بنیاد کلاسیک گلیسر (۲۰۰۴) و با استفاده از مصاحبه و هر داده‌ای که به خلق تئوری (مدل) کمک می‌کرده است مانند گزارش‌ها و سایر مکتوبات انجام شده است. بنابراین این پژوهش با پذیرفتن رویکرد کلاسیک تئوری داده‌بنیاد و همچنین آزمون فرضیات وارد مرحله دوم پژوهش می‌گردد.

در مرحله دوم پژوهش، پژوهشگر از طریق اتخاذ رویکردی قیاسی - منطقی به آزمون آماری فرضیات مستخرج از مدل احصاء شده‌ی همگرایی ملی اقوام می‌پردازد. جهت آزمون، مدل پرسشنامه‌ی چهارگزینه‌ای توأم با سؤالات باز طراحی می‌گردد تا پاسخ‌دهندگان، علاوه بر پاسخ به پرسش‌های پرسشنامه، نظرات تخصصی خود را با آن همراه کنند. پاسخ‌دهندگان به پرسشنامه خبرگان علمی و اجرایی کشور در حوزه‌ی سیاستگذاری اقوام هستند. پس از گردآوری پرسشنامه‌ها، آزمون‌های آماری متناسب با آنها انجام می‌گردد.

با طی مراحل اول و دوم پژوهش و پس از تأیید روایی و اعتبار مدل، با اتخاذ رویکردی کیفی چک‌لیست همگرایی ملی اقوام در ایران تهیه می‌گردد و این چک‌لیست از طریق استراتژی مطالعه‌ی مقدماتی تکمیل می‌گردد تا بتوان از طریق رویکرد استقرایی و با بهره‌گیری از مزیت‌های رویکردهای کیفی تحقیق به ابزاری کاربردی در سیاستگذاری عمومی کشور در حوزه‌ی اقوام دست یافت.

تکنیک جمع‌آوری اطلاعات، سال انجام تحقیق، جامعه آماری و حجم نمونه

برای گردآوری داده‌های پژوهش از دو روش استفاده شده است:

۱- مصاحبه‌ی نیمه‌ساخت‌یافته ۲- پرسشنامه

دامنه‌ی زمانی پژوهش حاضر، سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸ است. کلیه‌ی نخبگان دانشگاهی و اجرایی کشور، در حوزه‌ی سیاستگذاری اقوام، جامعه‌ی آماری پژوهش را تشکیل می‌دهند. برای انتخاب نمونه‌ی آماری پژوهش نیز از روش نمونه‌گیری گلوله برفی استفاده شده است.

جدول ۲: آمار توصیفی مصاحبه شونده‌گان

تعداد	ترکیب مصاحبه شونده‌گان
۹	اعضای هیأت علمی
۵	مدیران ارشد وزارت کشور

یافته‌های تحقیق

به‌منظور اجرای روش تئوری داده‌بنیاد با انجام مصاحبه‌ها، گردآوری و کدگذاری داده‌ها کار با GT آغاز گردید در پژوهش حاضر مآخذ اصلی داده‌ها، مصاحبه بوده است؛ مصاحبه‌های ابتدایی به‌صورت اکتشافی و توصیفی بوده‌اند و به‌تدریج پس از انجام هر مصاحبه، کدگذاری مصاحبه به مصاحبه، داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها استخراج می‌گردید و به‌وسیله روش مقایسه دائمی داده‌ها، کدهای نظری از طریق کدگذاری باز پدیدار می‌گردید. در ادامه‌ی این فرایند، به‌تدریج پنج طبقه مورد آزمون پدیدار شد، این پنج طبقه‌ی محوری نشان‌دهنده‌ی بیشترین تمرکز موضوع مطالعه است که کدهای باز اولیه (و یا کدهای نظری) از طریق روش مقایسه‌های دائمی حول آن تجمع می‌یابند؛ به‌طوری که از میان ۵۴۲ کد باز اولیه، ۱۸۵ کد باز مربوط به مفاهیم شرایط علی، ۱۰۷ کد باز مربوط به زمینه (بستر)، ۱۲۸ کد باز مربوط به راهبردها، ۱۸ کد باز مربوط به پیامدها و ۱۰۴ کد باز اولیه به عوامل مداخله‌گر اختصاص دارند. مرحله‌ی نهایی در تئوری داده‌بنیاد که به معنای توقف کدگذاری باز است تعیین کد انتخابی است که این کد براساس بیشترین فراوانی کدهای هر مرحله انتخاب می‌گردد (جدول ۲).

جدول ۳: نحوه‌ی پدیدار شدن ابعاد

بعد	طبقه	کدگذاری اولیه‌ی مفاهیم
توانمندی‌های فرهنگی	فردی	شناخت کلیه ویژگی‌های بازشناساننده‌ی فرد در میان افراد / ارزش‌های فردی / خودشناسی / شناخت خصوصیات و ویژگی‌های خود / ماهیت افراد / خصوصیات و توانمندی‌های فردی / نقش فرد در ارتباط با دیگران / شناخت اقلیم محل سکونت فرد / مذهب فرد / محدودیت‌های فردی / نسب فرد / تفکر فردی / جهان‌بینی فرد
	بافتار	دانش، آگاهی و باور فرد نسبت به عناصر فرهنگی و اجتماعی قومی / دل‌بستگی و گرایش عاطفی فرد به عناصر فرهنگی و اجتماعی قومی / مشارکت فعال و رفتار در خصوص عناصر فرهنگی و اجتماعی / مشارکت فعال / حمایت از موسیقی محلی - حمایت از ادبیات

هویت ملی	دانش، آگاهی و باور فرد نسبت به عناصر فرهنگی، اجتماعی و سیاست ملی / دل‌بستگی و گرایش عاطفی فرد به عناصر فرهنگی و اجتماعی و سیاست ملی / مشارکت فعال و عمل درخصوص عناصر فرهنگی و اجتماعی و سیاست ملی / خاطرات بسیج‌گر/ تمایل به زندگی در جامعه ملی / ارزش‌گذاری و قضاوت نسبت به میراث گذشته/ احساس عضویت در جامعه ملی ایرانی / اعتقاد راجع به سرنوشت و آینده‌ی جامعه‌ی ملی / احساس افتخار یا نفرت نسبت به عضویت در جامعه‌ی ملی ایرانی / تمایل به پرداختن هزینه‌ی لازم برای عضویت در جامعه‌ی ملی ایرانی
	خودفهمی انسان در چارچوب جهانی / پیوستگی هویت‌ها به یکدیگر/ تأکید بر آگاهی جهانی / فرهنگ جهانی / ادغام هویت‌ها در فرهنگ جهانی / برهم جوشی فرهنگ‌ها/ منابع هویت‌ساز جهانی / تولید هویت‌های جدید/ احساس تعلق فرد به فرهنگ و اجتماع جهانی
چالش‌های معیشتی اقوام (شرایط علی)	تساوی
	برابری‌های منطقه‌ای با توجه به شرایط طبیعی و جغرافیایی / برابری‌های منطقه‌ای با توجه به شرایط جمعیتی / برابری‌های منطقه‌ای با توجه به ساختار برنامه‌ریزی / برابری‌های منطقه‌ای حاصل از سیاست‌گذاری‌های بخش خصوصی / اصول خصوصی‌سازی عادلانه / ایجاد تصویر مطلوب از توزیع جمعیت و فعالیت‌ها در کشور / کاهش تمرکزها و تراکم‌های کنترل‌ناپذیر / حاشیه‌ای نشدن مناطق کمتر توسعه‌یافته / بهره‌برداری مطلوب از قابلیت‌ها و امکانات سرزمینی / توسعه‌ی پایدار استان‌های کشور / تعادل اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی و نهادی استان‌های ایران / ترسیم ساختار فضایی مرکز، حاشیه‌ای ایران هم در مقیاس ملی و هم در مقیاس منطقه‌ای و محلی / درجه‌ی دسترسی متناسب به مزایای توسعه و منابع ملی در مرکز و پیرامون
	توسعه و افزایش سطح مراودات و مبادلات / آگاهی قومیت‌ها از هم‌بودی سایر اقوام در پهنه‌ی کشور و یا ورای مرزها / دولت الکترونیک مبتنی بر افراد باتجربه و متخصص / تولید و تقویت اپ‌های داخلی / افزایش ظرفیت شبکه‌های اجتماعی داخلی / افزایش اعتماد و ترغیب بهره‌گیری از شبکه‌ها و نرم‌افزارهای داخلی
عدم احساس محرومیت نسبی	عدم تبعیض در اعطای فرصت‌ها و مزیت‌ها / دسترسی آسان، ارزان و مداوم به امکانات پایه / امکانات آموزشی یکسان / امکانات امنیتی، قضایی یکسان / امکانات درمانی، بهداشتی / رفع تبعیض بین اقوام / پیاده کردن عدالت اقتصادی و اجتماعی در میان مناطق قومی / رعایت حقوق شهروندی فردی در حوزه‌ی مسائل سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی با در نظر گرفتن مقتضیات نظام سیاسی و قانون اساسی کشور و ویژگی‌های ژئوپلیتیک / دستیابی به موقعیت‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی برحسب توانایی‌های شخصی فارغ از تعلقات قومی و طبقه‌ای / گسترش اختیارات اجرایی به مناطق

جایگاه های نهادی اقوام (شرایط علی)	حامی پذیری	شکل گیری انتخاب آگاهانه برای پذیرش نقش های سیاسی / شکل دادن به نگرش ها و تفکرات در مورد نظام سیاسی / افزایش و یا کاهش مشروعیت نظام سیاسی / هویت بخشی و تضمین ثبات هویتی / توسعه و تعمیق فرهنگ سیاسی / تربیت و پرورش سیاسی
	کارآمدی	تقویت الگوی دولت - ملت و افزایش قدرت حکومت / کارآمدی کارگزاران حاکم در مناطق / استقرار جامعه ی مدنی / بهره گیری از روش های بهینه جهت دستیابی به اهداف / ایجاد اعتماد نهادی به طور عام و اعتماد به نهادهای رسمی به طور خاص / کنترل فساد و حاکمیت قانون به مثابه عوامل کارآمدی حکومت / دموکراسی انتخاباتی، حقوق سیاسی، آزادی مدنی، مشارکت اجتماعی / شکل گیری شبکه های اجتماعی سودمند / بهینه بودن عملکردهای اجتماعی سازمان دهنده / ارتباط و برخورد مردم با دولتمردان، فعالان اجتماعی در نهادها / نیاز به افناع، پذیرش و افزایش ضریب نفوذ خط مشی ها و استراتژی های حکومتی در ساختار جامعه / تجربه ی کافی سیاستگذاران / بهره مندی از ساختار انسجام و اصول تحلیل سیاسی / دستیابی به اطلاعات و آمار صحیح

بعد	طبقه	کد گذاری اولیه ی مفاهیم
مؤلفه ی محوری	سیاست گذاری اقوام	یادگیری برنامه های اثربخشی / کاهش هزینه های سیاسی ناشی از آزمون و خطا / افزایش رضایت سیاسی / احساس و بیان مسأله / ارجاع مسأله به نهادهای ذی صلاح جهت سیاست گذاری / احصا راه حل ها و تدوین خط مشی / آگاهی دادن به مردم / پاسخگو بودن نظام / حرکت های تدریجی و نتیجه گرا / بهره گیری از کاربرد آموزش در تقویت اشتراکات / کشور واحد و همبسته / حرکت قدرت در تمام مناطق ایران / گردش قدرت / تعدیل نگاه امنیتی به اقوام / حضور مسئولان بلند پایه در برنامه های مرتبط با آیین و سنت های اقوام / برگزاری انتخابات شوراهای اسلامی شهر و روستا / سفرهای استانی هیأت دولت جهت آگاهی از محرومیت های استان ها بخصوص استان های محل سکونت اقوام به منظور فراهم آوردن تسهیلات رفاهی و بهبود وضعیت اقتصادی / همکاری هوشمندانه با کشورهای پیرامون با رعایت اصول ژئوپلیتیک

بعد	طبقه	کد گذاری اولیه ی مفاهیم
عوامل محیط داخلی (بستر)	محیط سیاسی	تربیت و پرورش سیاسی نخبگان / جذب و درونی کردن باورها و ارزش های اجتماعی و سیاسی / جذب و درونی کردن هنجارهای ملی / ایجاد آگاهی ملی و وفاق سیاسی / تقویت احزاب ملی / تقویت قدرت کشور در تمام ابعاد آن به ویژه اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و علمی / پرستیژ ملی / نظام سیاسی باثبات / کسب توانمندی در تأمین منافع ملی

محیط اقتصادی	مکمل بودن اقتصاد مناطق کشور/ توزیع متناسب منابع/ الگوی مناسب تجارت/ افزایش سطح مبادلات تجاری بین قومی/ دوام معیشت و درآمد اقتصادی اقوام/ وابستگی نهاده‌های تولید، مکان فرایندها و باز داده‌های محصولات و تولیدات در مکان‌های مختلف سرزمینی/ بازتوزیع مناسب ثروت‌ها و درآمدها/ اشتراک منافع عینی/ همسویی منافع/ توجه به روند توسعه مناطق
محیط اجتماعی - فرهنگی	تربیت و پرورش اجتماعی - فرهنگی اقوام/ تقویت سرمایه‌ی فرهنگی/ فراهم ساختن فضای جامعه برای پر کردن اوقات فراغت/ آزادی‌های اجتماعی/ بازنگری در سیاست‌های اجتماعی، فرهنگی/ توجه به روند توسعه‌ی اجتماعی، فرهنگی مناطق/ توجه به برخی آیین‌ها و رسوم قومی/ نشر فرهنگ ملی و فرهنگ‌های قومی توسط دولت/ کاهش تعارضات فرهنگی، اجتماعی اقوام و حکومت/ تحمیل نکردن سبک زندگی یکسان
محیط فناوری	تمرکز تلاش‌های دولت بر توسعه زیرساخت‌های فناوری اطلاعات/ برآورد میزان اثرگذاری و کارآمدی شبکه‌های اطلاعاتی در کشور/ جایگزینی تکنولوژی‌های مدرن با نمونه‌های سنتی/ تحقیق و توسعه‌ی شبکه‌های ماهواره‌ای/ سایت‌های اینترنتی/ وبلاگ‌ها/ ارتباطات نهادی میان نخبگان از طریق شبکه‌های ارتباطی/ فضای مجازی/ موتورهای جست‌وجوگر نظیر گوگل، یاهو و...
محیط قانونی	سیاست‌های قانونی قوه‌ی مقننه و مجریه/ شفاف‌سازی/ تدوین و تصویب قوانین شفاف، فراگیر و تمام شمول/ سیاست‌گذاری منصفانه متضمن تبعیض مثبت در محیط داخلی و بین‌المللی/ قاعده‌سازی و نهادسازی عادلانه در داخل/ قوه‌ی قضائیه‌ی عادل/ اجرای کامل اصل ۱۵ قانون اساسی/ تدریس تاریخ منطقه/ رفع تبعیض مذهبی/ طرح مسائلی چون قانون اساسی، تشکیل مجلس خبرگان قانون اساسی/ بهره‌گیری از ظرفیت‌های قانون اساسی در نگاه نظام سیاسی کشور به مسأله اقوام

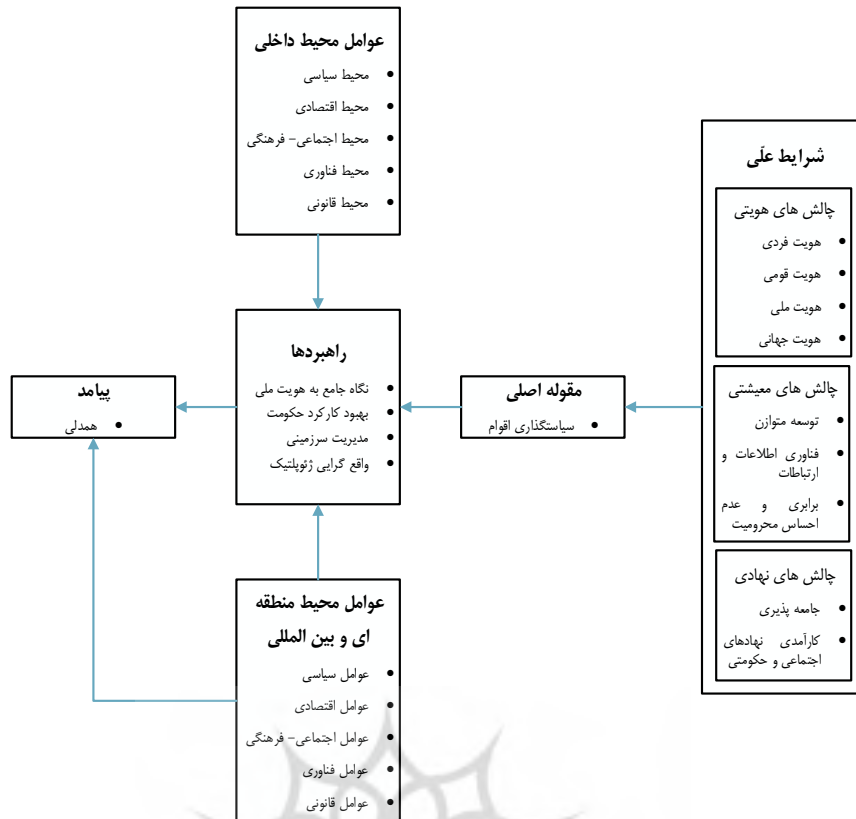
بعد	طبقه	کدگذاری اولیه‌ی مفاهیم
راعی د	نگاه اول به هویت ملی	اتخاذ هویت ملی واحد به موازات هویت‌های قومی / کاهش بحران هویت / توجه به سایر عناصر هویتی نظیر میراث تاریخی و فرهنگی، آیین‌ها و آداب و رسوم، افسانه‌ها و اساطیر ملی / اصالت دادن به فرهنگ ملی ضمن حمایت از هویت‌های قومی / پیوند زدن سرنوشت سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و نظامی برای حفظ موجودیت کشور / پیوندهای استوار ایرانیان در کسوت ملتی واحد / شراکت اقوام ساکن در ایران / بررسی تفاوت‌های فرهنگی ناشی از تحولات تاریخی و ویژگی‌های جغرافیایی / هویت ملی غنی ایرانیان / توجه به شاخصه‌های هویت‌ساز / هدفمند کردن آموزش رسمی در رابطه با تقویت هویت ملی / معرفی و تقویت هویت ملی در رسانه‌ها و فضای مجازی
	تقویت کارکرد حکومت	تقویت نظام تصمیم‌سازی و عمل بر مبنای عوامل کارایی، اثربخشی و تعادل / بهبود کارایی حکومت در عرصه‌های اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی مورد رضایت افراد جامعه / شفافیت در استراتژی مدیریت تحولات قومی / استفاده بهینه از منابع در اختیار نظیر نیروی انسانی، منابع مالی، کالاهای سرمایه‌ای و روند اطلاعات به منظور بهینه‌سازی مدیریت اقوام / طراحی اهداف کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت / شناخت درست ابعاد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور / بررسی میزان درست دستیابی به اهداف / بهره‌گیری از روش‌های نرم و مبتنی بر برنامه به جای روش‌های قهرآمیز و سخت‌افزارانه
	مدیریت سرزمین	توزیع فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی، جمعیتی و ظرفیت‌های آشکار و پنهان / توجه به تحولات و دگرگونی‌های زمان و نیازها / بهره‌برداری بهینه از امکانات / مناطق بهره‌مند / مناطق کم‌برخوردار / فهم الزامات و مقتضیات محیط جغرافیایی / عناصر پایدار جغرافیا در سیاست / قانون آهنگین سیاست جغرافیایی / موقعیت چهارراهی و حادثه‌خیز ایران / ناهمگن بودن همسایگان ایران به لحاظ قومی، مذهبی / نیروهای مرکزگرایز و ناحیه‌گرایی نسبتاً شدید در کشورهای همسایه / توجه به موزاییک‌های زبانی، قومی و به‌ویژه مذهبی در کشورهای همسایه / بررسی میزان حقارت ژئوپلیتیک کشورهای همسایه / وجود پیچیده‌ترین و ناهمگن‌ترین مرزها / اختلافات مرزی و ارضی ایران با همسایگان / همسایگی ایران با ۱۵ کشور مستقل / پخش بودن قلمرو برخی اقوام میان کشورهای مختلف منطقه‌ی خاورمیانه / قرار گرفتن برخی اقوام به‌منزله‌ی اقلیت فضایی در نواحی پیرامونی کشورهای منطقه

واقع‌گرایی ژئوپلیتیک	انطباق بین مسائل ژئوپلیتیک انسان‌محور و واقعیت‌های جغرافیایی / تحلیل واقع‌گرایانه بر دولت‌محوری، قدرت‌محوری، موازنه‌ی قدرت و عقلانیت منطبق بر وضعیت طبیعی / نیاز به قدرت‌یابی مداوم و خودیاری / قرار گرفتن در خاورمیانه که بی‌ثبات‌ترین منطقه‌ی دنیاست / درک درست واقعیات منطقه‌ای و بین‌المللی / اثرگذاری موقعیت چالشی همسایگان ایران بر تصمیم‌گیری‌های داخلی / وابستگی شدید و ساختاری همسایگان ایران به امریکا / مدیریت و اعمال فشار غرب بر ایران از طریق همسایگان / شرکای امنیتی و سیاسی بی‌ثبات / بررسی میزان بی‌ثباتی حکومت‌های منطقه / توجه به مرزهای ملی / وسعت و فضای سرزمینی / نقاط حساس و سوق‌الجیشی / توجه به نقاط راهبردی کشور / ملاحظات سرزمینی / ضرورت توجه به قلمرو ملی / اهمیت پایدار جغرافیا / کشمکش‌های برآمده از موقعیت ژئوپلیتیک - وسعت قلمرو ملی / شکل، اندازه و ابعاد مرزها / الگوی تقسیمات کشوری / جایگیری اقوام در پیرامون کشور
----------------------	---

بعد	طبقه	کدگذاری اولیه‌ی مفاهیم
پیش	همدل	برخورد صحیح شهروندان با یکدیگر / تأکید بر نقاط اشتراک و کم کردن نقاط افتراق / از بین بردن تعصبات و کلیشه‌های منفی / دور شدن از فرهنگ دگرسازی / ایجاد تفاهم کلی، یکپارچگی و اطمینان اجزاء ملت نسبت به یکدیگر / گسترش روحیه‌ی صمیمیت ملی / درک احساسات و تجربیات اقوام / ایجاد تفاهم کلی، یکپارچگی و اطمینان اجزاء ملت نسبت به یکدیگر / پذیرش دیگران در مقام هم‌وطن / ایجاد اعتماد متقابل میان افراد جامعه مبنی بر فداکاری و گذشت متقابل آنها نسبت به همدیگر / همزیستی مسالمت‌آمیز ناشی از درک متقابل / احترام به تنوعات فرهنگی / رعایت شأن و منزلت اقوام / اعتماد شهروندان به یکدیگر

برای کشف تئوری جوهری نظریه‌ی داده‌بنیاد که آنچه در حال وقوع است (سیمن، ۲۰۰۸: ۵۰۷) نشان می‌دهد، می‌توان روایت پژوهش را به صورت زیر تبیین کرد: تئوری جوهری طراحی مدل همگرایی ملی اقوام در ایران دارای پنج بعد شرایط علی، زمینه یا بستر وقایع، عوامل مداخله‌گر، راهبردها و پیامدهاست که با مقوله‌ی محوری سیاستگذاری اقوام پیوند یافته‌اند. پس از احصاء مفاهیم و سنجه‌های همگرایی ملی اقوام در ایران، این مفاهیم و سنجه‌ها با آنچه در ادبیات نظری از قبل موجود بوده است ترکیب و پالایش شده و وجوه شباهت و افتراق آنها تمییز داده شده و در نهایت مدل اولیه همگرایی ملی اقوام در ایران در معرض قضاوت دانشگاهیان و اعضای مشارکت‌کننده در مصاحبه‌ها قرار گرفته است تا در نهایت ابزاری کاربردی ارائه گردد.

شکل ۱: مدل اولیه همگرایی ملی اقوام در ایران

پس از احصای مدل، برای سنجش روایی و پایایی آن، پرسشنامه‌ی چهارگزینه‌ای همراه با سؤال باز برای اظهار نظر پاسخگویان تهیه شد تا مدل در معرض آزمون خبرگان دانشگاهی، مصاحبه‌شوندگان در مرحله‌ی پژوهش اکتشافی و مجریان سیاست‌های عمومی قرار گیرد. برای این منظور ۷۰ پرسشنامه در اختیار نمونه قرار گرفت و در مجموع ۳۹ پرسشنامه تکمیل و برای تجزیه و تحلیل آماری استفاده شد. ابتدا برای سنجش پایایی مدل، به کمک نرم‌افزار SPSS آزمون پایایی انجام گرفت که آلفای کرونباخ $0/899$ به دست آمد که نشان‌دهنده‌ی پایایی زیاد است؛ سپس برای اندازه‌گیری کفایت حجم نمونه و مناسب بودن تحلیل عاملی برای تأیید مول، آزمون KMO (شاخص کفایت نمونه‌گیری) اجرا شد که چون مقدار KMO برابر با $0/728$ و بیش از $0/7$ است،

حجم نمونه برای انجام آزمون کفایت می‌کند و آزمون معناداری، مناسب بودن تحلیل عاملی برای شناسایی ساختار و مدل عاملی را نشان می‌دهد. بدین ترتیب تحلیل عاملی تأییدی پژوهش در دومرتبه انجام گردید: تحلیل عاملی مرتبه اول؛ که براساس آن مدل همگرایی ملی اقوام در ایران مورد تأیید قرار گرفت. در تحلیل عاملی مرتبه دوم مفاهیم هر بُعد از مدل، مورد آزمون تحلیل عاملی واقع گردید. نتایج تحلیل عاملی تأییدی رتبه دوم نیز کلیه ابعاد و مفاهیم مندرج در مدل همگرایی ملی اقوام در ایران را مورد تأیید قرار می‌دهد.

جدول ۴: تحلیل عاملی تأییدی و شاخص‌های روایی و پایایی متغیرهای پژوهش

متغیرهای مکنون	آیتم	آلفای کرونباخ	بار عاملی	CR	AVE	
مالش‌های هویتی	هویت فردی	آگاهی فردی	۰/۴۸۱	۰/۸۷۶۷	۰/۷۰۳۹	
	هویت قومی	آگاهی قومی	حذف			(کمتر از ۰/۴)
		احساس تعلق	۰/۸۸۶			
		احساس تعهد	۰/۷۸۷			
		مشارکت	حذف			
	هویت ملی	احساس غرور ملی	۰/۸۲۰			
		باور به برتری فرهنگ و تمدن ایرانی	۰/۸۴۰			
		ترجیح فرهنگ ایرانی	۰/۷۳۹			
		احساس تعلق به ایران	۰/۶۸۷			
	هویت جهانی	تعهد به فرهنگ و سنت‌های باستانی	حذف			
		تعامل و تکثر فرهنگی	۰/۷۰۳			
		جهانی‌گری	۰/۷۶۹			
	مالش‌های معیشتی	تعلق زادگاهی	۰/۴۸۵			۰/۸۰۲۴
افزایش جمعیت		حذف				
میزان مهاجرت و برهم‌ریختگی تعادل جمعیتی		۰/۴۴۶				
توسعه متوازن		ضروریات و نیازهای جامعه‌ی قومی	۰/۴۶۰			
انتقال نوآوری، ایده و سرمایه		۰/۷۰۱				
جریان وجوه ارسالی		۰/۷۲۷				
میزان سرمایه‌گذاری		۰/۸۸۷				

		۰/۶۸۶	اقدامات عمرانی	فناوری اطلاعات و ارتباطات	
		۰/۶۵۷	بهبود استانداردهای سلامت و آموزش		
		حذف	میزان مشارکت در فرایند سیاستگذاری محلی		
		۰/۵۳۷	میزان بهره‌گیری از کانال‌های ارتباطی داخلی و خارجی		
		حذف	شایسته‌سالاری		
		۰/۵۴۵	یکسانی تأثیرگذاری اقوام در تصمیم‌گیری‌ها		
		۰/۷۶۱	رشد اقتصادی و اجتماعی مناطق قومی		
		۰/۴۷۱	برخورداری یکسان از خدمات اقتصادی		
		۰/۸۷۸	بها دادن به ارزش‌ها، باورها و مطالبات فرهنگی اقوام به‌طور یکسان		
۰/۷۹۸	احترام و توجه به اقوام				
۰/۶۹۰۱	۰/۸۶۹۷	۰/۹۸۱	تقلید از خانواده، دوستان و گروه همسالان	جامعه‌پذیری	
		حذف	محیط آموزشی		
		۰/۶۸۵	وسایل ارتباط جمعی		
		۰/۷۸۹	دین و نهادهای دینی		
		۰/۷۷۴	ساختار سیاسی رسمی		
		۰/۶۹۸	ساختار سیاسی غیررسمی		
		۰/۸۳۳	مشارکت‌جویی		
		۰/۸۳۷	مسئولیت‌پذیری		
		۰/۶۳۹	اجماع‌گرایی		
		۰/۶۹۵	شفافیت		
		۰/۸۱۲	کارایی و اثربخشی		
		۰/۷۹۴	عدالت و انصاف		
		۰/۷۱۱	پاسخگویی		
		۰/۸۸۸	مشروعیت		
۰/۵۰۳۷	۰/۹۱۴۱	۰/۶۱۹	احساس و بیان مسئله	سیاستگذاری اقوام	مفوله‌ی اصلی
		۰/۷۸۴	ارجاع مسئله به نهادهای ذی‌صلاح جهت سیاستگذاری		
		۰/۸۳۵	احصا راه‌حل‌ها و تدوین سیاست		

		۰/۸۰۰		قانونی کردن سیاست		
		۰/۵۸۳		اجرای سیاست		
		۰/۸۶۵		ارزیابی سیاست		
		۰/۶۳۵		باورها و اعتقادات مقامات ارشد نسبت به اقوام	محیط سیاسی	
		حذف		سیاست‌های دولت در قبال مشارکت سیاسی اقوام		
		۰/۷۴۰		مناسب بودن فضای اقتصادی کشور برای تقبل برنامه‌های اقوام	محیط اقتصادی	
		۰/۸۵۹		رشد سرمایه‌گذاری دولت در مناطق سکونت اقوام		
		۰/۸۹۶		ایجاد زیرساخت‌های اقتصادی برای توسعهی همه جانبهی مناطق		
		۰/۴۹۳		توزیع عادلانه‌ی ثروت و درآمد		
		حذف		مشخصات جمعیت شناختی	محیط اجتماعی، فرهنگی	
		۰/۸۸۷		روندهای شیوه‌ی زندگی		
		۰/۹۱۵	۰/۹۲۷	میزان هزینه‌ی دولت در تحقیق و توسعه‌ی فناوری مرتبط		عوامل محیط داخلی
		۰/۸۷۱		تمرکز تلاش‌های دولت بر توسعه‌ی زیرساخت‌های فناوری اطلاعات	محیط فناوری	
		۰/۸۱۶		بهبود بهره‌وری امور دولت از طریق فناوری اطلاعات		
		۰/۵۵۶		مطلوب بودن سرعت ارتباطات و کیفیت تبادل اطلاعات		
		۰/۷۰۸		شناخت میزان شبکه‌های اطلاعاتی مرتبط با اقوام در کشور		
		۰/۵۵۲		ظرفیت قانون اساسی	محیط قانونی	
		۰/۵۸۵		هیئت‌ها و فرایندهای قانون‌گذاری		
		۰/۴۸۵		سیاست‌های دولت		
		۰/۴۵۵		قانون‌گذاری در آینده		
		۰/۴۳۶	۰/۴۹۷	باورها و اعتقادات مقامات ارشد نسبت به مداخلات بین‌المللی قومی	عوامل سیاسی	عوامل محیط منطقه‌ای و بین‌المللی
		حذف		نقش نهادهای بین‌المللی در بروز منازعات داخلی قومی		
		۰/۵۵۴		بروز مسائل داخلی متأثر از رویدادهای خارج از کنترل دولت		

		۰/۶۳۳	انتشار ارزیابی‌های عملکرد داخلی نسبت به قومیت‌ها توسط نهادهای بین‌المللی				
		۰/۷۲۴	قدرت بالای نرم و سخت در تأثیرگذاری بر نهادهای بین‌المللی	عوامل اقتصادی			
		۰/۵۶۴	وجود ارتباطات رسمی و غیررسمی با سایر کشورها	عوامل اجتماعی - فرهنگی			
		۰/۶۰۵	تشابه تاریخ سیاسی و منابع کشورها				
		۰/۷۰۰	تشابه ارزش‌های فرهنگی بین کشورها				
		۰/۸۰۵	میزان جذابیت کشورهای دارای برنامه‌های جدید و با استانداردهای بالا برای اقوام				
		۰/۷۹۹	تشابه دینی و زبانی اقوام ساکن در کشور با اقوام سایر کشورها				
		۰/۸۳۲	توسعه تکنولوژی‌های رقیب	عوامل فناوری			
		۰/۶۸۴	تأمین مالی تحقیق و پژوهش				
		۰/۵۵۲	جایگزینی تکنولوژی / راه‌حل‌ها				
		۰/۶۹۵	هیئت‌ها و فرایندهای قانون‌گذاری بین‌المللی	عوامل قانونی			
		۰/۵۹۳	سیاست‌های قومی بین‌المللی				
		۰/۷۶۵	ارزیابی‌های بین‌المللی ناشی از رعایت حقوق اقوام				
۰/۶۳۷۱	۰/۹۴۵۵	۰/۹۳۵۰	۰/۶۳۹	مذهب تشیع	نگاه جامع به هویت ملی	راهنماها	
			۰/۷۸۰	تاریخ مشترک، اساطیر، جشن‌ها و آیین‌های ایرانی			
			۰/۷۳۵	زبان مشترک			
			۰/۶۳۱	همگونی فرهنگی			
			۰/۵۱۶	آرمان‌ها و سنت‌های مشترک			
			۰/۸۱۲	نمادهای فراگیر مورد توجه و احترام بیشینهی جمعیت			
			۰/۹۱۱	استفاده از زبان قومیت‌ها در رسانه‌ها، مطبوعات و به زبان فارسی			
			۰/۶۷۷	تأکید بر قهرمانان و نخبگان مشترک			
			۰/۵۴۸	افزایش قدرت ملی			بهبود کارکرد حکومت
			۰/۶۷۳	توسعه‌ی متوازن			
					حذف	مدیریت جمعیت	

		۰/۶۹۸	حضور فعال در عرصه‌ی رسانه‌ای	مدیریت سرزمینی	
		۰/۷۳۳	شایسته‌سالاری		
		۰/۸۱۲	تمرکززدایی سیستم تصمیم‌گیری		
		حذف	افزایش آزادی عمل مدیریتی		
		۰/۹۰۸	پاسخگویی مستمر نهادهای عمومی بومی به دولت		
		۰/۶۳۰	شبکه ارتباطاتی و اطلاعاتی بین مرکز و مناطق قومی		
		۰/۵۴۵	حذف قوانین و مقررات ناقض حقوق اقوام		
		۰/۷۵۴	افزایش پاسخگویی دولت		
		۰/۷۶۴	نقش‌آفرینی گروه‌های قومی در ایران		
		۰/۸۰۲	توسعه ارتباطات		
		۰/۷۹۹	تقویت گردشگری		
		۰/۵۹۹	آموزش و افزایش آگاهی مدیران درباره‌ی ماهیت جریان‌های قوم‌گرا		
		۰/۵۴۰	حفظ پیوستگی سرزمینی		
		۰/۶۷۷	انجام مطالعه محیط (انسانی، مادی، ارزشی، روانی و شناخت حساسیت)		
		۰/۷۲۲	توجه به زیست‌بوم		
		۰/۷۵۰	پردازش و تبدیل ارزش‌های مکانی به نمودهای عینی		
		۰/۴۳۵	تبدیل تعلق مکانی به تعلق سرزمینی		
		حذف	شناخت وجوه تعلق تاریخی اقوام ایران به کشورهای همسایه		
		حذف	ترغیب کشورهای هم‌جوار به متوقف نمودن جعل و انحراف واقعیت‌های تاریخی متعلق به ایران		
		۰/۸۰۳	بهره‌گیری از نقاط ضعف ژئوپلیتیکی کشورهای هم‌جوار محرک قومیت‌ها		
		۰/۷۸۸	ارائه‌ی چهره‌ای بی‌طرفانه از ایران در مناقشات ژئوپلیتیکی با کشورهای هم‌جوار		
		۰/۹۳۵	ایجاد علایق جمعی	همدلی	پیامد همگرایی ملی اقوام
۰/۹۲۶	۰/۹۳۵	۰/۹۵۹	گسترش مناسبات اجتماعی		
		۰/۷۱۴	ایجاد حس تعلق و مسئولیت در قبال یکدیگر		

با توجه به این که مقدار مناسب برای بار عاملی، $0/4$ ، آلفای کرونباخ $0/7$ ، برای پایایی ترکیبی (CR) $0/7$ و برای میانگین واریانس استخراج شده (AVE)، $0/5$ است و لازم بود سؤال‌هایی که دارای کمترین بار عاملی هستند حذف گردند، به‌ناچار تعدادی سؤال از پرسشنامه به‌منظور بهبود شاخص‌ها حذف گردید. در جدول ۲ مشاهده می‌شود که تمامی معیارها (آلفای کرونباخ، بارهای عاملی، پایایی ترکیبی و میانگین واریانس استخراج شده) در مورد متغیرهای مکنون مقدار مناسب اتخاذ نموده‌اند که می‌توان مناسب بودن وضعیت پایایی و روایی همگرایی پژوهش حاضر را تأیید کرد.

نتیجه‌گیری

تفاوت‌های فرهنگی و ویژگی غالب در جوامع امروزی است. کمتر کشوری در دنیا پیدا می‌شود که از این تنوعات عاری باشد. کشور ایران نیز با وجود سابقه‌ی کهن تاریخی از این قاعده مستثنی نبوده است. وجود اقوام متنوع در این کشور که خواهان ایفای نقشی مؤثر هستند از یکسو و ضرورت‌های دولت مدرن مبتنی بر اعمال قدرت و حاکمیت بر تمامی سرزمین از سوی دیگر، گاه سبب ایجاد شکاف میان هویت‌های خرد و کلان شده است. این اختلال‌ها تحرکات واگرایانه‌ای را به دنبال داشته است که همواره ضرورت مدل‌سازی، مطالعه‌ی میدانی و شناخت عوامل مؤثر بر همگرایی را ضروری می‌سازد؛ بنابراین این پژوهش با بهره‌گیری از روش کیفی و با استفاده از ابزار مصاحبه در بین دودسته از پاسخگویان (دانشگاهیان و سیاستگذاران) موفق به مدل‌سازی در سطوح شرایط علی، مقوله محوری، بستر و زمینه‌ی داخلی، عوامل مداخله‌گر منطقه‌ای و بین‌المللی و سرانجام پیامد دستیابی به همگرایی ملی اقوام در ایران گردید. گفتنی است برخی از این شاخص‌ها، نقش ثابتی در فرایندهای همگرایی یا واگرایی دارند و برخی دیگر با فراهم آوردن شرایط تحقق، قابل هدایت بوده و امکان تحول در کارکردهای آنها وجود دارد؛ بنابراین می‌توان آنها را در مسیر تحقق هر یک از فرایندهای همگرایی یا واگرایی با توجه به انگیزه‌ی سیاسی و کاربرد مورد نیاز به کار گرفت. این امر مطابق پژوهش صورت گرفته نیازمند توجه دقیق به شرایط داخلی و عوامل مداخله‌گر منطقه‌ای و بین‌المللی بوده و لزوم به‌کارگیری راهکارهای به‌دست آمده را اجتناب‌ناپذیر می‌نماید. هم‌چنین اتخاذ سیاست‌ها و تدابیر مناسب به‌منظور تنظیم روابط میان اقوام با دولت و تبیین حقوق و تکالیف متقابل هر یک از آنها و بیان روش‌های اجرایی شدن آن، علاوه بر طراحی مدل از نگاه مدیران و سیاستگذاران،

نیازمند سنجش نیازها و مطالبات قومیت‌ها نیز هست که پژوهشی مجزا را در این حیطه می‌طلبد؛ با توجه به روند پژوهش براساس تئوری داده بنیاد و دستاوردهای ناشی از آن در هر یک از حوزه‌های شرایط علی، مقوله‌ی اصلی، بستر و زمینه‌ی داخلی، عوامل منطقه‌ای و بین‌المللی مداخله‌گر، راهبردهای مؤثر و نتایج پیامدها، به نظر می‌رسد که پیشنهادهای ذیل قابل‌ارائه باشد:

۱- توجه به هویت ملی فراگیر و ترویج آن با بهره‌گیری از ابزارهای مناسب و مبتنی بر سیاستگذاری و مدیریت هوشمندانه به منظور تقویت مناسبات و تعمیق روابط فرهنگی میان اقوام با حکومت ضروری و اجتناب‌ناپذیر است.

۲- برخورداری مناطق کشور از توسعه‌ی متوازن باید منطبق بر جغرافیای انسانی و متناسب با ظرفیت‌ها و امکانات هر منطقه باشد. در این توسعه اولویت با نخبگان و تحصیل‌کردگان آشنا با شرایط فرهنگی و سیاسی آن منطقه است؛ زیرا زمینه‌های اعتماد، رضایتمندی و در نهایت افزایش مشروعیت نظام سیاسی را به همراه خواهد داشت.

۳- فراهم بودن زمینه‌های مشارکت کلیه‌ی شهروندان در تمام شئون مربوط به اداره‌ی کشور، سبب جذب خودانگیخته‌ی آنان می‌گردد. ایجاد زمینه‌های مشارکت اقوام مبتنی بر اصل شایسته‌سالاری، حس برابری را تقویت و امکان بهره‌گیری از فرصت‌های برابر را در صورت کسب تخصص و مهارت برای آنان مهیا می‌کند.

۴- قانون اساسی هر کشور نشان از نوع نگاه سیاستمداران حاکم به موضوعات اساسی کشور دارد، بنابراین بررسی ظرفیت قانون اساسی در پرداختن به موضوع حقوق اقوام، درجه‌ی اهمیت و تأثیرگذاری آنها را در چارچوب یک کشور تعیین می‌نماید.

۵- بهره‌مندی کشورها از قدرت ملی که سبب استحکام جایگاه کشور در نظام منطقه‌ای و بین‌المللی می‌گردد، نگاه شهروندان نسبت به منزلت کشور خود را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد. سیاستگذاران و مجریان آگاه نسبت به جهان پیرامونی که آینده‌نگر بوده و اندیشه‌ی رشد و تعالی کشور را در سر دارند و در جهت تولید و تأمین ثروت اقتصادی، کسب جایگاه برتر سیاسی، حضور در عرصه‌های تصمیم‌گیری‌های بین‌المللی و ترتیبات قدرت منطقه‌ای و جهانی، به‌کارگیری هوشمندانه دیپلماسی در فرایندهای چانه‌زنی و غیره دغدغه‌مند هستند، نه تنها جایگاه و نقش آن کشور را در عرصه‌ی جهانی برجسته می‌سازند بلکه حس تفاخر و احترام در میان شهروندان به واسطه‌ی عضویت در آن کشور را نیز افزایش می‌دهند. اقوام ساکن در این سرزمین

نه تنها سودای واگرایی و استقلال را در سر نمی‌پرورانند، بلکه در تأمین منافع کشور نیز مشارکت می‌کنند.

۶- امروزه فناوری‌های جدید ارتباطی بر گستره‌ی مخاطبان تأثیر شگرفی گذاشته است. این تحولات فناورانه در ذات خود حاوی چالش‌ها و تهدیدهایی برای کشورهایی هستند که قدرت مالکیت این فناوری را در دست ندارند. تحولات مذکور در مورد همه کشورهای جهان مصداق دارد؛ بنابراین ساختار و نحوه‌ی مدیریت سازمان‌های رسانه‌ای تعیین کننده‌ی برنده‌ی این مارا تن جهانی است. تولید محتوای هوشمندانه، آگاهی‌بخش و مبتنی بر مستندات، نه تنها شهروندان را به مشارکت فعالانه در فرایند اداره‌ی کشور ترغیب می‌کند، به درک متقابل اقوام از یکدیگر و حکومت نیز می‌انجامد و احساس تفاخر به عضویت در کشور را به همراه خواهد داشت.

منابع

- احمدی، حمید (۱۳۸۷)؛ *قومیت و قوم‌گرایی در ایران افسانه و واقعیت*، تهران: انتشارات نشر نی.
- ----- (۱۳۹۶)؛ *مدیریت سیاسی بحران‌های قومی*، تهران: انتشارات مرکز آموزش وزارت کشور و دانشگاه تهران.
- اسدی‌فر، رؤیا (۱۳۹۱)؛ *طراحی مدل تجزیه و تحلیل خط‌مشی‌های عمومی در ایران*، پایان‌نامه دکتری، استاد راهنما: دکتر علی‌اصغر فانی، تهران: دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده مدیریت و اقتصاد.
- افضل‌ی، رسول؛ ضرغامی، برزین (۱۳۸۸)؛ «تحلیل بنیادهای پایدار همگرایی و متغیرهای اعتباری تهدید قومی در ایران»، *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، ۴۲(۷۰)، ۷۰-۹۰.
- بارسلطان، رؤیا سیده (۱۳۹۴)؛ «بررسی عوامل مؤثر بر همگرایی قومیت‌ها با تأکید بر ساختار امنیت کشور ایران»، *فصلنامه علمی علوم و فنون مرزی*، ۴(۱۳)، ۱۷۳-۱۵۳.
- برزگر، نصرت؛ لطفی، حیدر؛ حسن‌آبادی، داود؛ رضویان، محمدتقی (۱۳۹۸)؛ «نقش سیاست‌های قومی و مذهبی در مشارکت اقوام در امنیت، توسعه‌ی همه‌جانبه و همگرایی با تأکید بر ترکمن‌های شمال و شمال شرق ایران»، *فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)*، دوره ۹، ش ۲، صص ۴۵۵-۴۳۳.
- جهانیان، منوچهر؛ قرخلو، مهدی؛ زندی، ابتهال (۱۳۸۹)؛ «مقدمه‌ای بر همبستگی ملی با تأکید بر مؤلفه‌های فرهنگ و گردشگری»، *جغرافیای انسانی*، دوره ۲، ش ۳، صص ۱۲۲-۱۰۹.
- چلبی، مسعود (۱۳۷۵)؛ *جامعه‌شناسی نظم: تشریح و تحلیل نظری نظم اجتماعی*، تهران: نشر نی.
- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۵)؛ *اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک*، مشهد: انتشارات پژوهشکده امیر.
- دیوسالار، مجید (۱۳۸۷)؛ *امنیت ملی و تهدیدهای قومی*، پگاه حوزه، دوره ۲۳، ش ۲۵۱، صص ۱۸-۱.
- سلیمی سبحان، محمدرضا؛ حیدری، جهانگیر؛ نیکجو، ایرج (۱۳۹۵)؛ «بررسی و تحلیل تاریخی عوامل مؤثر بر همگرایی و واگرایی اقوام ایرانی (نمونه پژوهی: قوم گُرد)»، *مطالعات تاریخ نظامی*، ۸(۳)، ۷۵-۹۸.
- عبدی، عطاءاله؛ ربانی، محمدرضا؛ خلیلی، رضا (۱۳۹۹)؛ «روندشناسی تحولات قومی در منطقه آذربایجان؛ تلاش برای ورود به عرصه‌ی سیاسی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، ۲۱(۸۱)، ۱۶۱-۱۳۷.
- علی‌احمدی، علیرضا؛ سعیدنهایی، وحید (۱۳۸۶)؛ *توصیفی جامع از روش‌های تحقیق (پارادایم‌ها، استراتژی‌ها، طرح‌ها و رویکردهای کمی، کیفی و ترکیبی)*، تهران: انتشارات تولید دانش.
- فیضی، نورالله؛ حسینی، سیدمهدی (۱۳۹۲)؛ «ابعاد و شاخص‌های امنیت پایدار؛ مبتنی بر مدل مهندسی همگرایی ملی»، *فصلنامه آفاق امنیت*، دوره ۶، ش ۲۰، صص ۱۰۷-۷۱.
- کریمی، علی (۱۳۸۷)؛ *مدیریت سیاسی در جوامع چند فرهنگی*، تهران: دفتر مطالعات سیاسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- مصرآبادی، جواد؛ یارمحمدزاده، پیمان؛ فیضی، ایوب (۱۳۹۴)؛ «تعیین ابعاد هویت ملی - قومیتی و مقایسه‌ی ابعاد هویت قومی، ملی و جهانی دانشجویان قومیت‌های مختلف»، *فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات میان فرهنگی*، ۱۰(۲۵)، ۲۷-۴۸.
- منافزاده کهریز، شیرین (۱۳۹۳)؛ «نقش گردشگری در ایجاد همبستگی بین فرهنگ‌ها و اقوام مختلف در

شهرستان ارومیه»، دومین همایش ملی گردشگری، جغرافیا و محیط‌زیست پایدار، همدان، انجمن ارزیابان محیط‌زیست هگمتانه، دانشکده شهید مفید مفتوح.

- مهری، کریم؛ یزدخواستی، بهجت؛ پناهی، محمدحسین (۱۳۹۳)؛ «سیاستگذاری قومی مبتنی بر دیدگاه مقام معظم رهبری: تحلیل تماتیک»، *دوفصلنامه علمی پژوهشی مطالعات قدرت نرم*، ۴(۱۰)، ۷۵-۸۷.
- هوشمندیار، نادر (۱۳۸۸)؛ *روش تحقیق در مدیریت، مدیریت سیاسی و روابط بین‌الملل*، تهران: انتشارات هزاره سوم اندیشه.
- Azar, E. E (1990); *The management of protracted social conflicts: theory and cases*, Dartmouth Publishing Company.
- Bellino, M. J. & Dryden-Peterson, S (2019); "Inclusion and exclusion within a policy of national integration: refugee education in Kenya's Kakuma Refugee Camp", *British Journal of Sociology of Education*, 40(2), 222-238.
- Drake, C (2019); *National integration in Indonesia: Patterns and policies*, University of Hawaii Press.
- Folarin, S. F. Olanrewaju, I. P. & Ajayi, M. L. Y (2016); "Cultural plurality, national integration and the security dilemma in Nigeria", *Covenant University Journal of Politics and International Affairs*, 2(1).
- Glaser, B. G. & Holton, J (2004); "Remodeling Grounded Theory", *Forum: Qualitative Social Research*, 5 (2).
- Kee, C. P. & Nie, K. S (2017); "A reflection of national integration process and the role of media in Malaysia", *Journal Komunikasi: Malaysian Journal of Communication*, 33(1).
- Kelle, Udo (2005); "Emergence" vs. "Forcing" of Empirical Data? A Crucial Problem of "Grounded Theory" Reconsidered, *Forum: Qualitative Social Research*, Vol 6, No.2.
- Kivy, R. & Compenhood, L.O (2000); *Research Methodology in Social Science*, By Nikgozar, A. Tehran: Toutia Publication.
- Kymlicka, W (1995); *Multicultural citizenship: A liberal theory of minority rights*, Clarendon Press.
- Nordin, A. B. Alias, N. & Siraj, S (2018); "National integration in multicultural school setting in Malaysia", *MOJES: Malaysian Online Journal of Educational Sciences*, 1(1), 20-29.
- Olander, L. Characklis, G. W. Comer, P. Efron, M. Gunn, J. Holmes, T. ... & McPhearson, T (2016); *Data and Modeling Infrastructure for National Integration of Ecosystem Services into Decision Making: Expert Summaries*, National Ecosystem Services Partnership, Duke University, Durham.
- Reichertz, Jo (2010); "Abduction: The logic of Discovery of Grounded Theory", *Forum: Qualitative Social Research*, Vol 11, No. 1.
- Seaman, Jayson (2008); "Adopting a Grounded Theory Approach to Cultural-Historical Research: Conflicting Methodologies or Complementary Methods?", *International Journal of Qualitative Methods*, 7(1).
- Shah, S. J. & Ishaque, W (2017); "Challenges of National Integration in Pakistan and Strategic Response", *ISSRA PAPERS*, 9(II).
- Wolfgang, D. K (1953); *Nationalism and Social Communication*, An Inquiry into the Foundations of Nationality.